

Historické okénko

Otokar Březina jako učitel

Vladimír Spousta

Anotace: Stať představuje básníka Otokara Březinu jako učitele Václava Jebavého. Sleduje jeho pedagogický vývoj od studentských let na telčském gymnáziu, jeho „učňovská“ léta v Jinošově u Náměště nad Oslavou, doplňovací maturitu na učitelském ústavě v Praze i průběh pedagogické zkoušky na učitelském ústavě v Soběslavi až k profesnímu učitelskému dospívání v Nové Říši na Moravě a vyzrálé vychovatelské osobnosti v Jaroměřicích nad Rokytnou. Na základě pramenných (i literárně zpracovaných) autentických výpovědí jeho žáků přináší svědectví o Březinově vztahu k učitelskému povolání a k nadřazeným, o jeho vystupování, způsobu života, ale též o básníkových povahových rysech a vztahu k poctám.

Klíčová slova: básník Otokar Březina, učitel Václav Jebavý, Otokar Březina ve vzpomínkách svých žáků

Annotation: This paper is an introduction to poet Otokar Březina as a teacher Václav Jebavý. It follows his development as a learner and teacher from his student days at grammar school in Telč, through the years of his apprenticeship in Jinošov near Náměšť nad Oslavou and his examinations at teaching institutes in Prague and Soběslav, to his professional maturity in Nová Říše na Moravě and Jaroměřice nad Rokytnou. The paper draws on the authentic accounts of his students, which shed light on Březina's attitude to his vocation as a teacher, his character and his way of life.

Key words: the poet Otokar Březina, the teacher Václav Jebavý, Otokar Březina as his students remember him

Z dětství a studentských let

Březina pochází ze tří dětí posledního (třetího) manželství jeho otce Ignáce Jebavého, venkovského ševce, s Kateřinou Fákovou z Panských Dubének.

Narodil se 13. 9. 1868 v Počátkách u Jindřichova Hradce. Hluboká zbožnost a pokora jeho tiché matky, otcova hloubavost a zasněnost jižních Čech vtiskly svůj charakteristický ráz budoucímu básníku již v době jeho dětství. Všechny děti se narodily slabé (oba Březinovi sourozenci záhy po narození umírají), i Václav měl chatrné zdraví. Protože rachitida znetvořila jeho páteř a hrudník, nevyhledával skupinové dětské hry, ale již od školních let rád a hodně četl. Do měšťanské školy chodil v Počátkách. Aby zesílil, nechali ho rodiče opakovat poslední ročník, kde znovu poslouchal to, co už znal, a tak se nudil. Po vychození školy v roce 1883 posílá otec svého syna na studia. Složil zkoušku do kvarty reálného gymnázia v Telči a po celá studia patřil mezi nejlepší studenty (maturitu složil jako primus mezi čtrnácti spolužáky).

V Telči navázal dlouholeté studentské přátelství s mladším spolužákem Františkem Bauerem (*20. 1. 1870), bratrancem mého dědečka Vincence Bauera (*1868). Spolu bydleli, společně maturovali a oba se též posléze stali učiteli. Když se po maturitě rozešli, stále se důvěrně stýkali a dopisovali si. O povaze jejich přátelství svědčí již pouhé oslovení, kterého Václav Jebavý ve svých dopisech (viz *Dopisy Otokara Březiny Františku Bauerovi*) používal: vedle častého *milý příteli* a *drahý příteli* nadepisuje své listy *můj drahý*, *můj milý* a v době intenzivního studia jazyků nacházíme v jeho dopisech *mon cher*, *caro amico mio* či *my dear*. Již v době studií F. Bauer komponoval a V. Jebavý básnil a psal texty pro jeho kupletové písně (dokonce i libreto k operetě *Masopust*). V sextě (1886) pronikl pod pseudonymem Václav Danšovský několika básněmi do velkomeziříčské *Vesny* a telčského *Orla* a *Orlice*, a to v sousedství spisovatele Václava Kosmáka (1843–1898), kněze z Martínkova u Mor. Budějovic, bratrance Bauerova otce – muzikanta a básníka-amatéra Karla Bauera (1840–1872) z Martínkova.

Učitel Otokar Březina

Po maturitě (1887) na reálce v Telči se chtěl stát spisovatelem, ale protože na další studia neměli rodiče prostředky, rozhodl se pro učitelství a nastoupil jako prozatímní výpomocný učitel (tehdy tzv. podučitel) na trojtřídní obecnou školu v *Jinošově u Náměště nad Oslavou* (na Třebíčsku). Nespokojený se svou učitelskou existencí i s Jinošovem („*Jinošov je vesnice asi hodinu od Náměště, asi půl šesté hodiny od Brna(!). Má to kostel s věží...*“) a bez chuti k takovému zaměstnání, ve kterém vidí hrob svých uměleckých ideálů, píše svému příteli F. Bauerovi (v dopise ze 4. 3. 1887, s. 17): „*Věř, pro člověka našince jest taková vesnická idyla pouští!*“. Avšak vzdor svému odporu k učitelskému povolání devatenáctiletý učitel z Jinošova v dopise ze 4. listopadu téhož roku (s. 32) žádá F. Bauera, který studuje v té době v Brně, o radu a pomoc při výběru odborné literatury: „*Buď tak dobrý*

a v listě svém udej mi, jakých knih užíváte k vychovatelství a methodice a hospodářství a kde je lze objednat. Je jakýsi ‚Statut pro ústavy učitelské‘ v Brně v knihkupectví k dostání?‘

V letech 1888–1901 učil na čtyřtřídní škole v *Nové Říši na Moravě* (na Dačicku), kde využíval bohaté knihovny tamního mužského premonstrátského kláštera, v níž ho zaujaly především filozofické spisy nejrůznějšího zaměření a provenience. Aby je mohl číst v originále, horlivě začal studovat jazyky (především francouzštinu a italštinu). Zde také vznikla převážná část jeho básnického díla. V *Nové Říši* bydlel v přízemním domku v Telčské ulici v tichém a jasném bytě (na poměry malého města to bylo téměř ideální bydlení). Zařízení bytu bylo tak jednoduché, že na návštěvníka působilo spíše dojmem knihovny. Dlouho do noci prý čítával a pracoval.

I když si Březina jako mladý, začínající učitel nemohl do nového působiště přinést mnoho profesionálních zkušeností, ze vzpomínek tehdejšího jeho žáka Jindřicha Říhy lze soudit, že si dovedl získat autoritu, respekt i obdiv a lásku svých žáků. V glose *Básník mezi svými* podává po letech o svém učiteli živé a bezprostřední svědectví: „*Nápadná byla jeho velká hlava a vysoké čelo. Chůzi měl vážnou, ale ze všech jeho pohybů byla patrna plachost a skromnost. Jeho vlídný úsměv nás podmanil hned při prvních slovech. Strach a nejistota rázem zmizely a cítili jsme se jako v rodinném kruhu. Pravidelnost a pořádek byly jedním z hlavních článků výchovného programu našeho nového učitele. (...) Přirozená úcta k učitelově osobě a vědomí jeho duševní převahy odrážely každý náš pokus o odpor, rozpustilost nebo dětskou svévoli. Březina dovedl velmi upoutat svými výklady. Vyprávěl vždy jasně a mírně, nerad se zlobil.*“ Ve třídě měl dobrou kázeň. Protože v té době byly tělesné tresty na venkovských školách ještě běžně aplikovány; „*...i Březina jich používal – ovšem jen výjimečně – pro výstrahu druhým: vykonal vždy trest se vši obřadností. Dívky nikdy rákoskou netrestal. Ovšem v Březinově třídě bylo této zvláštní operace zřídka zapotřebí. Březina byl se svými žáky neustále v živém styku a jeho vyučování nepostrádalo zajímavosti. Jeho osobní poměr ke školním dětem byl teplý a srdečný, a to ke všem bez jakéhokoli rozdílu.*“ (bez ohledu na společenské postavení jejich rodičů) Vždy ochotně vyhověl nesmělým prosbám svých žáků a psával jim veršovaná přání k svátku jejich blízkých. Diskrétně a nenápadně pak vtiskl papírek s verši žadateli do ruky.

Doplňovací maturitu vykonal na učitelském ústavu v Praze. S úsměvnou ironií, ale i s pocitem osvobozujícího zadostiučinění se o ní zmiňuje v dopise F. Bauerovi (s. 146): „*Vysvědčení mé dopadlo poměrně dosti dobře a zvláštní ironií osudu napsali mi tam, že zkoušku z náboženství vykonal jsem docela ‚s významáním‘, což mne naplnilo údivem značným a jenom své skeptické v jistých věcech povaze mám co děkovati, že prsa se mi nedmula pýchou nad*

fenomenálním tím „úspěchem“! Což – dobrá věc jest alespoň to, že na ten čas mám od zkoušky pokoj, že jakž takž protloukl jsem se se ctí a celou svou latentní energií mohu věnovat tomu bodu, který pro mne od mého mládí byl těžištěm: literatuře.“ Díky sdělení ředitele pražského učitelského ústavu pátera ThDr. Fr. X. Blandy dnes víme, na jaké otázky tehdy Březina u zkoušky odpovídal. Byly to tyto tři: *Vyložte, co jest křest? Ctnosti základní. Podobenství o Lazarovi.* Ze 44 kandidátů přihlášených ke zkoušce jich 27 uspělo, 9 jich odstoupilo a 8 propadlo. Březina dostal (podle maturitního vysvědčení) z náboženství, češtiny, zeměpisu, dějepisu, matematiky, přírodopisu a kreslení známku výbornou, z němčiny chvalitebnou a z tělocviku uspokojivou. Ústní zkoušku vykonal z pedagogiky na chvalitebnou, z hospodářství a krasopisu na dobrou, dostatečnou byly hodnoceny jeho výkony z metodiky a vyučovací praxe, ze zpěvu, houslí a varhan (Dopisy O. B., s. 241). Snáže pak pochopíme Březinovo „nechutenství“ vůči tehdejšímu obsahu a způsobu zkoušení kandidátů učitelskému a k učitelskému řemeslu vůbec. Svému Františkovi se svěřuje (s. 53): „...lituji toho kroku, když jsem se vydal na studii! Kdybych byl býval řemeslníkem (resp. ševcem), dnes dělal bych boty s klasickou trpělivostí a nebyl bych hlodán červem nespokojenosti a nedosažených ideálů!“

Učitelská „živnost“ ho však unavuje a okrádá o drahocenný čas. Když pak v listopadu 1894 skládá další pedagogickou zkoušku, tentokráte **na učitelském ústavu v Soběslavi**, znovu si svému důvěrnému příteli F. Bauerovi posteskl (dopis z 20. 12. 1894, s. 199): „...Zkoušku na měšťanskou školu z prvního odboru jsem už udělal v podzimním období, tortura, která byla jednou z nejtěžších v mém životě, tak málo prozářeném radostí. (...) Co hodin a dní, promarněných nad tlustými svazky Tomkových dějin a pedagogického balastu! Jaká tortura, posaditi se před několik prétentieux pedantů, kteří vítězně lapají každou tvou gramatickou chybu, která ti uklouzne v šíleném zápasu o slovo – ne o slovo vůbec, znak Tvé myšlenky, ale o **jejich** slovo, o slovo z jejich knih, z jejich primitivního, hmotného, těžkého, nesmírně vzdáleného názoru. Myslíl jsem, že tam omdlím únavou...“ Podle záznamů Adolfa Hemera (*Dopisy Otokara Březiny Františku Bauerovi*, s. 253), ředitele učitelského ústavu v Soběslavi, konal Březina tuto zkoušku (v dopise komentovanou) ve dnech 4.–8. listopadu 1894, a to z tzv. gramaticko-historického oboru. Zkoušen byl ze čtyř předmětů: ze zeměpisu, dějepisu, z pedagogiky a češtiny. S nejlepším prospěchem (chvalitebným) absolvoval pedagogiku, nejhůře (na dostatečnou) byly hodnoceny jeho znalosti ze zeměpisu. Je ironií osudu, přesněji setrvačností mumifikovaných rakousko-uherských stereotypů a omezené loajality zkušebních komisařů a jejich zkostnatělých metod, že i jeho písemná práce z češtiny, kterou psal na téma „*Kterým ctnostem a povinnostem vlasteneckým učí nás národní hymna rakouská*“, byla oklasifi-

kována známkou dostatečnou! Čím se examinátoru prof. Jaroslavu Čechovi práce mladého, ale tehdy již uznávaného básníka nelíbila, můžeme se jen dohadovat. Obsah či forma, styl nebo gramatika? Nejpravděpodobněji se jednalo o pochybení ortografická.

V učitelování zjevně nenachází uspokojení. Své přítelkyni Anně Pamrové (dopis z konce června 1896) si stěžuje, že on, „...kterého čítají za jednoho z prvních našich umělců (...) musí se mořiti pět hodin denně v dusné atmosféře školní (...) Jak je to vše malé a úzké.“ Aby unikl před vlastní literární osobností, která je v Nové Říši již známa, žádá o přeložení do moravského Vsetína. Místo však ani po opakovaných žádostech nedostal a byl v roce 1901 ustanoven na měšťanskou školu v *Jaroměřicích nad Rokytnou*, kde v té době učil jeho přítel František Bauer, bývalý spolužák na reálce v Telči. Když se v létě téhož roku do svého nového působiště přestěhoval, ocitl se mezi cizími lidmi a v neznámém prostředí cizí školy a malého města. Svému příteli sochaři Františku Bílkovi si počátkem roku 1902 posteskl: „*Cítím se tu ještě osamělejší než v Nové Říši.*“ Mnohé byly příčiny tohoto zklamání, o jedné z nich však víme. Březinovy výhrady ke způsobu, jakým byl v Jaroměřicích jako nový učitel přijat, zaznamenal Josef Moučka: „...*Uražen jsem zde byl hned uvítáním starosty a předsedy. Upřímně mně řekli, že chtějí učitele svých dětí, ne nějakého pisatele do novin. Žádné štourání v novinách. My žijeme v pokoji a chceme pokoj.*“

V Jaroměřicích, kde působil nejdříve na chlapecké měšťanské škole (v letech 1901–1905) a potom – až do roku 1917 – na škole dívčí, dočkal se však i společenského uznání svého díla a své osoby. Potěšilo ho, když v roce 1919 obdržel *čestný doktorát filozofie Univerzity Karlovy v Praze* a měl pak až do svého odchodu do penze v roce 1925 tvůrčí dovolenou. Na Nobelovu cenu však odmítá kandidovat, dokud se jeho přátelům nepodařilo přesvědčit ho, že to není jen jeho osobní záležitost, ale že je to otázka propagace celého národa, a že by tedy měl kandidaturu akceptovat.

Otokar Březina ve vzpomínkách svých žáků

Jak viděli a vnímali učitele Václava Jebavého jeho žáci? Bohudík je zachováno svědectví 11 žákyň dívčí měšťanské školy v Jaroměřicích nad Rokytnou. Z jejich výpovědí (většinou z roku 1980) je zřejmé, že na svého vzácného učitele vzpomínají rády a s láskou. Přestože každé z nich se v paměti vynoří jiné situace ze školního života nebo sdělují různé své zážitky a zkušenosti, které jsou spjaty s osobností O. Březiny, nejednou se jejich vyprávění překrývají. Nejprůkaznější hodnotu mají ta jejich svědectví, v nichž se – a to v mnohém a nápadně často – shodují. V jejich vzpomínkách zůstal Březina zachován jako čistý a vzácný člověk, jako učitel, který jim vštípil lásku k lidem a k národu a o němž ani na chvíli nezapochybovaly, že je měl rád. Je

vcelku pochopitelné, že ve svých 77 či 85 letech, s odstupem 65 roků, které uplynuly od časů jejich každodenního setkávání s Březinou, jsou jejich reminiscence poznamenány optikou „růžových brýlí“. Při vědomí jeho básnické proslulosti a světového významu je pak výsledkem jejich teolatrické úcty idealizovaný obraz učitele-básníka.

Jedna z nich, dcera Březinova osobního lékaře a přítele MUDr. Šlechty, s netajeným obdivem vzpomíná: *„Z celé jeho bytosti vyzařovalo na nás něco zvláštního, tajemného, úžasného; uchvacovaly nás jeho jemné pohyby, zvroucňelý úsměv, hluboké zářivé oči, jeho gestikulace zduchovělých rukou a řeč jeho zněla pro nás jako nejkrásnější hudba. Bály jsme se pohnout, abychom nenarušily proud jeho výkladu. Naučil nás horoucně milovat vlast, mateřskou řeč, naučil nás lásce k poesii, vůbec k dobré knize, hluboké lásce k člověku. Před jeho hodinou bylo ve třídě ticho, oči naše hleděly ke dveřím, až se otevrou a v nich se objeví pro nás děti přímo tajemná postava drahého učitele. Chodil pomalu, pomalu i mluvil. Vzpomínám, když nám vyprávěl o Boženě Němcové, bylo takové ticho, že by bylo slyšet spadnout špendlík. Bály jsme se pomalu dýchat, když před námi rozvíjel nenapodobitelným způsobem její život, rozbíral její Babičku. Naše mysl vnímala jeho slova jako ve snu a zapadala hluboko do dětských duší, takže nás láska k Boženě Němcové a k jejímu dílu provázela celým životem. (...) přiblížil nám vždy vroucím výkladem krásu básnického slova.“*

Nejniternějším zážitkem celého mého života je moje návštěva u Mistra O. Březiny před maturitou – čtyřapůlhodinový výklad básně ‚Jsem jako strom v květu‘. Seděli jsme u stolu uprostřed pokoje, já proti visionářskému věštci, úplně rozrušená dívala se do jeho zvláštních zářících očí, do kterých jen pohleděti bylo závratí, a oddala se jako ve snu kouzlu závratného veletoku slov. První věta, kterou pronesl, zněla: ‚Mnoho profesorů za mnou jezdí a vysvětlují mi, jak rozbírají studentům mé básně, a já jim na to vždy odpovídám: Všechno je dobře, a pokračoval: Jsem jako strom v květu, můžeme také říci Země mluví.‘ Probral úkol Země ve vesmíru, úděl člověka, světovou filosofii, mnohá náboženství, kosmos, nořil se k věčným propastem, do nichž pohlédnouti je souzeno jen málo vyvoleným duchům tohoto světa, – závratný proud myšlenek vzácně skloubených, doprovázený jemnou gestikulací zduchovělých rukou. Již za šera vracela jsem se domů jako náměsíčná, řekla jen jednu větu: ‚Tatínku, to není možno v jednom životě načerpat tolik vědomostí do takové šíře a hloubky.‘ Tatínek to chápal, neb občas byl účasten takovým duchovním hodům. Byl to náš nejmilejší pan učitel. (...) Osobnost, z níž vyzařovala nesmírná láska k člověku, vzácné a tajemné fluidum a zář jeho duše. Jeho zjev, jeho zvroucňelý úsměv, jeho nepostižitelný hudební hlas bude mne provázet až do konce života a kéž mi zní i v hodině poslední. (V. Cigánková)

Velmi podobně se vyznává z lásky ke svému učiteli i její spolužačka

A. Klenová: „*To byla krása, slyšet jeho mírný hlas, slyšet jeho slova, která jsme většinou už zapoměly. Čeština, zeměpis a dějepis. Jaké to předměty, jím i námi milované! To nebylo jen zkoušení, to bylo líčení krás světa. Ač necestoval, znal všechno z mnoha knih, které prostudoval a zapamatoval si. Byl nadán výjimečnou pamětí. A způsob jeho mluvy byl nepřekonatelný. V hodinách dějepisu jsme poznaly, jak miloval českou vlast a dějiny našeho národa. Vážil si všech, kdož pro blaho země pracovali. Byl mírný, nerozčílil se nikdy. Ale jednou jsme četli báseň a při verši ‚Často chudá pastuchova chýžka více může pro vlast udělati nežli tábor, v kterém válčil Žižka‘ vykřikla jedna prostoreká žačka ‚šiška‘. Pamatují si na chvíli ticha a pan učitel přišel mezi nás a trochu rozhořčeně odsoudil toto slovo. A následovala přednáška o celé husitské době, o táboritech, o myslitelích té doby, jako byl Chelčický. Teprve po letech jsem si zamilovala jeho tvorbu a láska a vděčnost k němu se prohlubuje v mých doprovodných slovech v muzeu v domě, kde od r. 1913 bydlel a 25. 3. 1929 zemřel. Není a nebude zapomenut. Muzeum navštěvují prostí lidé i vysoce vzdělaní různých národností. Mladí lidé tu hledají to, co jim škola nemůže poskytnout. Nemohou ho všichni číst, ctít a milovat. Jsme každý jiného rodu. Mistr to věděl a říkával, že píše pro lidi svého rodu, a já vždy dodávám – pro lidi jeho duchovního rodu. A ti byli tenkrát, kdy Mistr žil, jsou nyní a budou vždy. Vždyť slovo musí padnout do úrodné půdy.*“

V podstatě ve stejném duchu vypovídají o Březinovi i všechny ostatní jeho jaroměřické žačky. „*Vzpomínám na jeho ušlechtilou tvář, zasněné tmavé oči, které za skly brýlí s láskou na nás hleděly, na nepopsatelně krásný úsměv, plný dobroty. Byl úzkostlivě starostlivý, abychom si neublížily.*“ (J. Vyzinová) Jedné z nich utkvěla v paměti Březinova reakce na projev její nepozornosti: „*Prosila jsem ho, aby se na mě nehněval, že jsem byla nepozorná. Hladil mě a říkal: ‚Chápu Tě a rozumím, že se nudíš. Povinnost učitele je vysvětlovat učební látku těm méně nadaným tak dlouho, až ji pochopí.‘ Nikdy na mě nežaloval. Můj otec byl tehdy ředitelem na chlapecké měšťanské škole*“ (M. Moravcová). V jiné vzpomínce je zachováno též svědectví o Březinových nejcharakterističtějších vlastnostech a jeho sociálním citění: „*Byl úžasně skromný a spravedlivý. Nikdy nedělal rozdíl mezi chudou a bohatou žákyní*“ (Š. Rezková). „*Tento křišťálově čistý člověk a bohatýr ducha byl i svým zevnějškem zcela nenápadný. Nižší, slabší postavy, pečlivě vždy upravený, líboval si v tmavých barvách obleku. Nikdy neřekl před žáky zlého, hněvivého slova, nikdy nepronесl urážlivého slova,...*“ (R. Reichlová). „*Byl vážný, uzavřený, ale byl každým uctivě pozdravován. Jaroměřičtí občané si ho dovedli vážít.*“ (B. Klenová)

Z jejich paměti se vynořuje i obraz básníka mimo školní škamny, kdy se věnoval četbě, studiu a přemítání. „*Pana učitele Jaroměřičané jinak neviděli než s knihou pod paží. Ať šel do školy nebo na procházku, ať v neděli*

neb všedního dne, vždy míval s sebou knihu. Cestou přemýšlel, pojednou se zastavil, nahlédl do knihy, opět přemýšlel a zase šel dále. Tak to dělal stále, nepozoruje ani mimojdoucí.“ (J. Kroupová) B. Klenová potvrzuje toto svědectví bezprostředními osobními zážitky: *„Byl naším sousedem. Vidala jsem ho každý den několikrát. Jednou jsem šla na nádraží polní cestou, kudy rád chodíval. Zápisek s tužkou držel v ruce, prst zasunutý tam, kde si dělal poznámky. Protože chodil velmi pomalu, došla jsem ho a uctivě pozdravila. Pěkně poděkoval a ptal se mě, jak říkám štěněti, které jsem měla s sebou. Říkala jsem, že Bojar. K mé velké radosti se dal do vyprávění o Bojarech a celém národu. (...) Tělesná jednota Sokol hrávala divadla, na která O. Březina rád chodíval. Jednou jsme hráli Shakespearův Sen noci svatojánské. Při výstupu Klubka se Mistr tak smál, že si musel utírat slzy od smíchu. To jsem ho viděla jen jednou tak veselého.“*

Své kantorské poselství uložil Březina v roce 1904 do dopisu brněnskému studentu Metoději Kubíčkoví (dopis byl roku 1938 otištěn v časopise *Horácko*): *„Poslouchejte jen svého vnitřního hlasu. Máte-li co říci bratřím, i proti své vůli to řeknete. Svatá chvíle přijde, srdce Vám bude bít jako křídla, nebudete vědět o sobě, jako o sobě neví pták, když zpívá, a přece celou zem až vysoko k slunci činí krásnější svým zpěvem. Ale přípravou k těmto chvílím milosti budiž Váš život, z něho učíte první své dílo krásy. Zachovejte si svůj obdiv k Mistrům. Učte se od nich, jak mocně viděli zem, nádheru věcí, práci a bolest člověka na zemi, věčnost. S jakou přísností vážili každé slovo! V každém slově zvoní pramen, který prýští z hlubin věků. Čím jasněji pochopíte život každého slova a čím mocněji budete vidět věci, tím prostší bude Váš výraz. Nejvyšší krása je v slově prostém jako slovo dítěte.“*

Březinův vzhled, vystupování a způsob života

Podle svědectví současníků si ve všední dny oblékal prostý, jednoduchý, až asketický šat, na podzim chodíval v převlečníku, v zimě v silném černém kabátě. Budil však přirozenou úctu a místní lidé, s nimiž žil v družné pohodě, mu ji také projevovali a zdaleka ho pozdravovali. Jen v neděli a ve svátek se oblékal honosněji (cum grano salis). *„Tělesně se B. cítil vždy zdravý a nevyhledával lékaře.“* (J. Říha) Miloval přírodu (i proto měl v lásce zemědělský lid) a se zanícením naslouchal lidovému zpěvu. Pravidelně chodíval na velkou či „hrubou“ mši: *„Velebnost novoříšského chrámu i modliteb jej velice poutala, jak nejednou říkával, a budila v jeho srdci city pokory před nevyzpytatelnou vůlí Všemohoucího.“* (J. Říha) Mezi hlavní rysy jeho povahy patřily plachost, skromnost, pravidelnost a časová odměřenost.

Vztah O. Březiny k učitelskému povolání

Básník a důvěrný přítel O. Březiny, katolický kněz, básník, prozaik, publicista a překladatel z němčiny a latiny Jakub Deml (1878–1961) míní, že „...jeho největší, ačkoli osobně nezaviněnou vinou byla jeho příslušnost k živnosti učitelské“ (1931, s. 307), a s despektem k učícím a vychovávajícím dodává, že „...slovo učitel svou vlastní vinou upadlo tak hluboko, že každý skutečně vzdělaný a aspoň jen trochu vychovaný člověk se mu na tisíc mil vyhýbá“ (1931, s. 526). I když Březina své učitelské povolání v lásce příliš neměl – především a hlavně proto, že čas strávený ve škole mu zužoval prostor, který by mohl věnovat studiu a tvůrčí činnosti (tedy aktivitám, které ho vždy nejvíce uspokojovaly), za svoji učitelskou profesi se rozhodně nestyděl, natož aby jí opovrhoval. Naopak, snažil se ji vykonávat vždy podle svých kantorských schopností a svého svědomí co nejlépe, protože jinak ani nemohl. Jeho filozofický náhled na svět a člověka v něm a jeho smysl pro zodpovědnost by mu to nedovolily. Březina měl totiž rád lidi, své bližní, a děti zvlášť.

Opravdovým učitelem v nejšířším slova smyslu byl Březina téměř všem svým přátelům i mnohým (třeba náhodným) svým návštěvníkům. Vybaven zkušenostmi založenými na smyslovém a racionálním poznání života a rozšířenými a obohacenými o zkušenosti z poznání vlastního nitra a vesmírných hlubin stává se vychovatelskou osobností par excellence ve věcech duchovních, hledání pravd a životních postojů. Jeho „vnější“ zkušenost ve spojení s poznáním vnitřního světa mu umožňovala proniknout k poznání vesmírného řádu, jehož jsme nedílnou součástí a jenž je zakotven i v každém z nás. O tyto hodnoty Březina usiloval ve svém občanském životě i ve svém učitelském povolání. Ty jsou základem jeho sociální výchovy a jsou i „...mysteriem Březinova kantorství. Jej nepokoušelo ani tělo, ani ďábel, jeho jediným a mocným pokušením byl svět.“ (Deml, 1947, s. 3). Osobnost člověka a jeho tvůrčí potenciál jako zdroj hodnot se staly východiskem i cílem Březinova pedagogického usilování. Učí odkrývat pod povrchem věcí a dějů hlubší souvislosti, smysl a řád, hodnotit jevy a svůj vztah k nim. A proto také před ničím nezavírá oči a nezastírá nic ze strastí člověka na této Zemi, ale před svými žáky (i svými vrstevníky) otevírá výhled a proniká s nimi do tajemství vesmírného i vlastního niterného nekonečna. „Z věčných dálek vrací se Březina k trpícím bratřím, k zástupům s poselstvím práce a lásky.“ (Kratochvíl, 1941, s. 31)

Jako básník-myslitel a filozof projevoval během svého života nevšední ochotu podělit se o svá poznání se všemi, kdo dali najevo opravdový zájem. K diskusím se u něho scházeli významní intelektuálové a umělci té doby, jako byli spisovatelé Jaroslav Durych (*1886) a Růžena Svobodová (*1868),

literární kritik, spisovatel a básník František Xaver Šalda (*1867), sociolog Emanuel Chalupný (*1879), ale i řada lidí zcela neznámých. Vždy se snažil, aby nedal svému partnerovi najevo, že je jím poučován. Nepochybně to svědčí o jeho smyslu pro takt, ale vypovídá to i o jemnosti povahy a empatických schopnostech. Respektoval svobodu každého svého „učedníka“, ať by to byl spisovatel či básník jako on, nebo středoškolský student či prostý jaroměřický občan.

Jan Vrba (1889–1961) přináší svědectví o Březinově chápavém a mnohdy i přátelském vztahu ke studentům, které vždy ochotně přijal a dlouho s nimi rozmloval, i když to byli mnohdy pro něho naprosto neznámí lidé. Říkával prý, že nemůže přece odmítnout mladé lidi svého národa, když v nich probudil svým dílem otázky, na které jim ale zůstal dlužen odpověď. Ale též proto, že jsme povinni úctou i „*ke každému dítěti na ulici, poněvadž nevíme, není-li příští duch tato lidská bytost, která si v tu chvíli po dešti v odpadové strouze staví z bláta rybníčky...*“ (Vrba, 1932, s. 39).

Pro Březinu je příznačné, že při vši své vstřícnosti a dobromyslnosti dovedl být i přísný, avšak vždy krajně spravedlivý, zvláště vyslovoval-li své kritické připomínky k dílu či chování četných svých přátel. Pro většinu z nich byl díky svému rozhledu přirozenou a respektovanou autoritou, jež byla schopna duchovně je obohatit. I když zdaleka ne všichni, kdo se z jeho rozprav mnohému naučili, přiznávali se ke svému žakovskému postavení. Je zřejmé, že mohli být v této věci uvedeni v omyl samým Březinou právě formou jeho vztahu k nim, kdy v průběhu rozhovorů projevoval souhlasné stanovisko s jejich názory – a to podle pedagogického paradigmatu, které vyznával – že totiž moudrý učitel žáka neučí, nýbrž ho jen přesvědčuje, že ví a zná všechno, co jeho učitel.

Březinův vztah k nadřízeným

Deml vzpomíná: „...*Jednou v Jaroměřicích se slzami v očích důvěrně mi vypravoval O. B., kterak jeho šéf je k němu drzý a sprostý a že mu vytýká drze a sprostě i ten jeho rukopis.*“ (Deml, 1931, s. 113) Březinovým nadřízeným byl tehdy ředitel Bohdan Pařízek. Jan Rambousek – mladší kolega O. Březiny – však toto Demlovo svědectví zpochybňuje, když Demlovi oponuje a píše: „*B. posuzoval ředitele Pařízka a jeho ‚panování‘ spíše humorně. Aspoň já jsem nikdy nepozoroval, že by se pro jeho chování vůči němu nějak obzvláště mrzel.*“ (Rambousek, 1931, s. 23) Skutečností však je, že „*veleslavná zemská školní rada moravská*“ (za Rakouska-Uherska byli učitelé povinni ji tak titulovat) opakovaně vracela řediteli školy protokoly psané Březinou s poznámkou „nečitelné!“ Březinův rukopis rozhodně nevyhovoval tehdejšímu požadavkům kladeným na rukopis učitelů. V době jeho učitelského působení v Jaroměřicích byla od učitelů vyžadována dovednost

psát úhledné a zdobné tvary písmen a čitelnost písma byla samozřejmostí, protože učitelé vyučovali též tzv. krasopisu, který byl jako učební předmět zaveden do škol v 18. století a byl ještě v době první republiky součástí učebních osnov obecné a měšťanské školy, učitelského ústavu a obchodní akademie (a to až do reformy písma a psaní v roce 1932). Každý, kdo se poprvé setká s Březinovým rukopisem, seznává, že je obtížně čitelný, ovšem jen do chvíle, než si na něj zvykne.

O tom, že Březina na svého nadřízeného pro jeho výhrady stran svého rukopisu nezanevřel, svědčí i to, že ho mezi svými kolegy (mezi něž patřil i Jan Rambousek) tituloval žertovným „altissimus“ (nejvyšší, nejvznešenější). Že nemělo toto oslovení ironický podtext, ale naopak že v něm můžeme vidět projev úcty, zaznamenal Rambousek v jednom z Březinových výroků: „*To je dobře, že náš altissimus je vzdělaný člověk, o nás se nestará a většinu svého času tráví ve svém doupěti nebo na zahradě.*“ (Rambousek, 1931, s. 27) Z tohoto výroku je možno vycítit, že jeho vztah k úředním školským záležitostem a k rakousko-uherským vyhláškám a nařízením, která ředitel školy na konferencích důkladně a se všemi podrobnostmi předčítal, a která byl tedy Březina nucen vyslechnout, byl krajně přezíravý. Jednu takovou situaci dokresluje Rambousek, kterého Březina vyzývá: „*Milý kolego, mladý muži, ne aby vás zase napadlo dávat nějaké návrhy, nebo pouštět se do pedagogických rozprav. Stáhněte se jen hezky do své ulity, otvor zavřete za sebou víčkem a čekejte, jako ten hlemýžď zahradní, až přejde nepohoda a vysvitne sluníčko. Pak můžete, až půjdeme z konference, vystrčiti tykadla.*“ (Rambousek, 1931, s. 26)

Protože za Rakouska měli učitelé povinnost dozírat na chování svých žáků i při bohoslužbě, chodíval Březina jako mladý učitel v době svého působení v Nové Říši každou neděli a svátek do kostela. Zda šlo tehdy též (nebo především) o projev jeho náboženského zanícení, jak je o tom přesvědčen jeho přítel Jakub Deml, nebo pouze o plnění služební povinnosti, jak se domnívá Jan Rambousek, není již možné ověřit a věrohodně doložit. Podle Demla však v Jaroměřicích již do kostela nechodil. V *Mém svědectví o O. Březinovi* píše: „...*V Jaroměřicích byla převaha ‚pánů‘ a O. Březina, ať již z jakýchkoliv důvodů, ale jistě proti svému přesvědčení a proti své víře, této převaze podlehl.*“ Evangelík Rambousek podává však opačné svědectví, když ve své filipice proti Demlovi *Svědectví* tvrdí, že Březina jako učitel měšťanské školy měl povinnost zúčastňovat se bohoslužeb a že do katolického kostela v Jaroměřicích chodil s dětmi jako dozor. Že tak pouze plnil jednu ze svých povinností, dokládá Rambousek vzpomínkou na diskusi o této učitelské povinnosti (po převratu byla zrušena), kterou prý Březina s nadhledem a žertovně uzavřel slovy: „*Kdybyste byl policejním úředníkem*

anglickým v Indii, dával byste pozor a měl dozor, když by vedli bílého slona nebo svaté krávy.“ (Rambousek, 1931, s. 35)

Březinovo stanovisko k poctám

V roce 1919 obdržel O. Březina čestný doktorát filozofie Univerzity Karlovy v Praze, v roce 1921 mu byla nabídnuta profesura filozofie na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně, tu však odmítl. Jan Vrba ve své knize *Otokar Březina a jiní přátelé v mé paměti* (Vrba, 1932, s. 36) uvádí důvody, proč Březina nepřijal univerzitní katedru, kterou mu brněnská univerzita nabídla. Způsob, jakým své odmítnutí zdůvodňuje, ho jako učitele charakterizuje nejprůkazněji. Pro Březinu není rozhodující prestižní společenské postavení, plat atd., ale to, co tvoří samu podstatu učitelské profese: způsob výuky. Březinovi nevyhovovala vyučovací metoda, která byla na vysokých školách tehdy uplatňována. Za nejúčinnější vyučovací metodu totiž pokládal „*volný rozhovor o věcech, jevech nebo událostech, které na nás právě mocně útočí*“. Měl zřejmě na mysli metodu starořeckých filozofů uplatňovanou v athénské akademii, která mu byla blízká tím, že respektovala vývoj žákovy svobodné individuality. Byl přesvědčen, že jen touto cestou může učitel svému žákovi dát ze sebe nejvíce, a nejpřirozeněji a nejúčinněji ho tak usměřňovat v jeho vývoji.

V rozhovoru *o návrhu na udělení Nobelovy ceny* vyslovil Březina i své mínění na toto vyznamenání a své výhrady vůči těm, kdo o jejím udělení rozhodují, a své osobní rozhodnutí kategoricky uzavřel (podle Vrby, 1932, s. 191) slovy: „*Básník – ale jenom chudý učitel v zapadlém moravském městečku by vrátil Nobelovu cenu, kterou vděčně přijali i boháči.*“ Obdobný postoj zaujal i k peněžitému daru československé vlády k jeho šedesátinám: „*Dalí mně sto tisíc, když už toho nepotřebuji. Však jsem je nechal ležet na poště...*“ (Deml, 1947, s. 4) Na radu Františka Jecha, profesora dějepisu na gymnáziu v Mor. Budějovicích a autora vlastivědných prací moravskobudějovického kraje, věnoval je spolku *Svatobor* pro vdovy a sirotky po spisovatelích. Počin hodný velikosti jeho ducha.

Místo závěru

Čí svědectví je blíže pravdě, čí lidský a básnický obraz Otokara Březiny více odpovídá realitě? Vždyt kdo z jeho přátel může říci, že uviděl kdy jeho pravou tvář. Po odchodu básníka (v březnu 1929) to snad mohou posoudit jen ti, kdo důkladně prostudují Březinovo dílo v celé jeho komplexnosti včetně rukopisné pozůstalosti a korespondence. Nezdá se však, že bychom se takové hluboké analýzy v nejbližších letech dočkali, protože „*...básník a filosof O. B. byl a je v našem národě tak žalostně málo znám, až to člověka bolí.*“ (Rambousek, 1931, s. 31). Jisto je jediné – Březinovo dílo se rodilo z bolesti

a osamocení, v hlubokém zamyšlení se nad sebou samým: „*Má bolest mne převyšuje a stále neslyšně se mnou kráčí; ba ona cestu mi hledá, když se vržen svým smutkem, váhavě stanu. (...) Dívem rodí se slovo a v horoucnosti básníka, myslitele a světce usiluje, aby vyjádřilo toužení všech bytostí země, bolestné tajemství i sladkost naděje její.*“

Prameny a literatura

- DEML, J. Kterak se Otokar Březina „dištancoval“ od Jakuba Demla. Výňatek z dopisu J. Demla z 8. 12. 1946. Otištěn v *Chléb a slovo* I. Tasov, 1947.
- DEML, J. *Mé svědectví o Otokaru Březinovi*. Praha, 1931.
- Dopisy Otokara Březiny Františku Bauerovi*. Praha: Fr. Borový, 1929. 273 s.
- KRATOCHVÍL, L. *Březinovo vychovatelské poselství*. Praha: Vyšehrad, 1941. 32 s.
- KRČÁL, J. *Otokar Březina a Jaroměřice n. Rok. – Jaroměřice n. Rok. a Otokar Březina*. Vzpomínka ke 100. narozeninám básníka Otokara Březiny. Jaroměřice n. Rokytinou: Osvětová beseda města Jaroměřice n. R., 1968.
- KRČÁL, J. *Památník Otokara Březiny v Jaroměřicích nad Rok.* Jaroměřice n. Rokytinou: Museum Otokara Březiny v Jaroměřicích nad Rok., 1967.
- MOUČKA, J. *Z rozprav s Otokarem Březinou*. Praha: 1929.
- PICKOVÁ-SAUDKOVÁ, G. *Hovory s Otokarem Březinou*. Praha: Spolek výtvarných umělců Mánes, 1929.
- POSPÍŠILOVÁ, A. *Otokar Březina. Člověk a básník*. Olomouc: Index, 1936. 134 s.
- RAMBOUSEK, J. *Básník Otokar Březina a Jakub Deml*. Kežmarok: 1931. 105 s.
- VRBA, J. Otokar Březina v mé paměti. In *Otokar Březina a jiní přátelé v mé paměti*. Praha: J. Otto, 1932, s. 8–260.
- Vzpomínky zákyň dívčí měšťanské školy v Jaroměřicích n. Rokytinou* (převážně z roku 1980)

SPOUSTA, V. Otokar Březina jako učitel. *Pedagogická orientace* 2006, č. 2, s. 76–88. ISSN 1211-4669.

Autor: Doc. PhDr. Vladimír Spousta, Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity v Brně